

Sərqə xüsusilə Azərbaycana gəlmiş alman mühəndisləri, alimləri və sənayeçiləri, həmçinin səyahətçiləri ilə ayrı-ayrı əlaqələr, köçürülmüş almanların həyatı, quruluşları, həyat tərzı, mədəniyyətləri, adət-ənənələri ilə təmaslar, əməyə, istirahətə, təsilə və dinə münasibətləri - bütün bunlar hamısı özünəməxsus "Şərq" quruluşu və mentaliteti ilə seçilən yerli əhalinin təsəvvüründə böyük təəsürat yaradırdı. XX əsrin əvvəllərinə kimi olan bu dövrü, ilkin tanışolma dövrü kimi, bir qədər də alman həqiqətinin azərbaycanlılar tərəfindən öyrənilməsi və Birinci Dünya müharibəsinə (1914-1917-ci illər) qədər onların hərdən bir Almaniyaya gətmələri nöqtəyi-nəzərindən "passiv" dövr kimi də adlandırmaq olar.

Növbəti bölmədə H.Z. Tağıyevin ailə üzvləri ilə birlikdə Almaniyanın Marenbaden sularına səyahət çıxmasının göstərdiyi kimi, Birinci Dünya müharibəsi daxil olmaqla bütün bu dövrü şəxsi, işlə əlaqəli və ya səyahətə gətmək vaxtı kimi hesab etmək olar.

Birinci Dünya müharibəsi dövrü Alman Azərbaycan qarşılıqlı münasibətləri çox da xoşagəlməli olmamışdır. Bu illərdə Azərbaycandakı alman mənşəli vətəndaşlara, münacişə tərəfi - tərkibində Azərbaycan olan Rusiya imperiyasının daxil olduğu Antanta ilə müharibə edən Almaniyanın nümayəndəsi kimi hakimiyyətin münasibəti dəyişmişdir. Bunun haqqında XX əsrin 20-ci illərinin əvvəllərində emiqrant kimi Almaniya məskunlaşmış M.Əsəd bəy tərəfindən yazılmış "Şərqdə neft və qan" kitabından oxumaq olar. Özünün bu il kitabında o, hadisələrin iştirakçısı kimi Birinci Dünya müharibəsi illərində Bakı əhalisinin düşüdüylə atmosferi təsvir edir. Kitabda Qafqaza, Tiflisə müvəqqəti qohumlarının yanına gəlmiş Kinsberqdən olan bir alman qızının sonradan başlanmış atmosferindən, jandarmalar tərəfindən ziyanlı və Sibirə sürgün olunması qorxusu altında, Bakıda yaxşı münasibətlər nəticəsində onu həbsdən və Sibirə sürgündən xilas edən sığınacaq tapması

tarixini təsvir edən bir epizod göstərilmişdir.

Adi alman qızı-musiqiçi Qretanın həyatı təhlükədə olduğu halda, onda "xaricilərə" qarşı müharibə şəraitində daha da güclənən imperiya siyasəti, "Bakı neft mədənləri" üzərində təhlükənin olduğu təbliğatı

aparılan Azərbaycanda sığınacaq tapmış minlərlə alman ailələri haqqında nə demək olar.

M.Əsəd bəy öz kitabında məlumat verir ki, Almaniya ilə başlanmış müharibə şəraitində alman milliyyətindən olan əhali Sibirə departasiya olunmaqdan ötrü müvafiq idarəyə gəlməli idilər.

O yazır: "Müharibə başlayan kimi, bir sərəncam var idi, bütün almanlar - kişilər, qadınlar və uşaqlar Rusiya hökumətinə təslim olmalı idilər. Yazıqlar, onları heyvan kimi gəmilərdə doldurub Azərbaycandan Sibirə sürgün edirdilər".

Aytdırdı ki, o illərdə müharibə şəraitində Almaniya ərazisində olan zabit və əsgərlərdən başqa digər azərbaycanlıların Almaniya gətmələri barəsində söhbət

ola bilməzdi.

Almaniya daxil olmaqla, Avropaya emiqrasiyanın birinci mərhələsi ancaq müharibə bitdikdən sonra başlayır. H.Quliyevin sözlərinə görə bu emiqrasiya geniş xarakter daşıyırdı və əhalinin daha çox təmin olunmuş hissəsini və hakim sinfi əhatə edirdi.

Bu emiqrasiya başlanğıcından, sovet hakimiyyəti başqa sözlə "Bakı komunnası" (1917-ci il) qurulan andan, bolşeviklərin neft sənayeçilərinin, zavod sahiblərinin, yüngül və iri kapital nümayəndələrinin ailələrinə münasibətdə apardıqları diskriminasiya tədbirləri ilə əlaqədar idi.

Bu andan başlayaraq çoxlu neft sənayeçiləri, kapitalistlər, ticarət burjuaziyasının nümayəndələri və onların ailələri Azərbaycan həmişəlik tərk edərək, Asiyanın və Avropanın müxtəlif ölkələrində, həmçinin Almaniya sığınacaq tapdılar.

Bu sovet hakimiyyətinin ilk illərində başlanan repressiyalar ilə əlaqədar məcburi emiqrasiya dalğası idi.

AZƏRBAYCANLILARIN

ALMANIYADA

ƏDƏBİ-MƏDƏNİ YARADICILIĞI

Azərbaycanlıların Almaniya da olmasının öz tarixi mərhələləri və zəminləri vardır. XIX əsrdən başlayaraq, Azərbaycan Rusiyaya birləşdikdən sonra, Avropa burjuaziyasının tərəqqisinin simvoluna çevrilmiş bütün qabaqcıl Avropa Qafqazına xüsusilə maraqlı gücləndiyi vaxt, Almaniya Avropanın inkişaf etmiş bir ölkəsi kimi Azərbaycan burjuaziyasında və ziyalı işgüzar dairələrdə özünə qarşı maraqlı yaratmışdır.

Siyasi kursunun əsasını Azərbaycan milli ziyasının yaradılması, müxtəlif peşəyönümlü ixtisasçıların hazırlanması olan Azərbaycan Demokratik Respublikasının qurulması nəticəsində 100 nəfərdən çox savadlı və bacarıqlı gənclər Avropa ölkələrinə, həmçinin Almaniyaya göndərildi. Bu adamların taleyi müxtəlif cür oldu: bəziləri vətənə dönarək xalq təsərrüfatının müxtəlif sahələrində çalışaraq vətənə xeyir verirdi, digərləri vətənlərində hakimiyyətə kommunistlər gəldiyindən getdikləri ölkələrdə qaldılar.

20-ci illərdə emiqrasiya geniş xarakter daşıyırdı və ümumilikdə "qeyri proletar", burjuaziyanın tərəfdarları, "əksinqilabçılar" sayılaraq Azərbaycan cəmiyyətinin müxtəlif dairələrini əhatə etmişdir. Bu siyahıya iri və orta kapitalın, ticarət və sənayenin, ziyalıların, imkanlıların, ideyaları bolşevizm fikirləri ilə üst-üstə düşməyən müxtəlif partiya və mülahizələrin nümayəndələri daxil idilər.

Bu insanlar və onların ailələri Vətənlərini tərk edərkən müxtəlif ölkələrə gedirdilər, onların yer seçimi az hallarda təsadüfi hal daşıyırdı, əsasən yeri öz istəklərinə və düşüncələrinə uyğun seçirdilər. Çox hallarda seçim məcburi xarakter daşıyırdı.

Bununla yanaşı qeyd etmək lazımdır ki, ideoloji və sinfi pərədəsi olan bu emiqrasiya axınının fikir, mədəni-psixoloji və dil səbəblərinə əsaslanan və istiqamətlənən subyektiv amili də vardır.

Beləliklə, əgər Əhməd bəy Ağayev və ya Əli bəy Hüseynzadə XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanı tərk edib, emiqrasiya yerini Türkiyəni seçsə idilər, orada öz fikir və ideyalarını tam şəkildə həyata keçirə bilərdilər, lakin Məmməd Əmin Rəsulzadənin emiqrasiyası məcburi xarakter daşıyırdı. Hakimiyyətə gəlmiş bolşeviklərin izləmələri və Fövqəladə Komissiya (FK) tərəfindən aparılan repressiyalar nəticəsində o gizlənməyə məcbur oldu, sonra isə onu həbs etdilər. Onun Bakıda inqilab işi üzrə keçmiş həmkarı İ.Stalinin işə qarışması onu güllənməkdən xilas etdi. Sonradan bolşeviklər ilə, Stalin ilə əməkdaşlıq etmək imkanı olan Məmməd Əmin Rəsulzadə ona təklif olunan bütün imtiyazlardan imtina etdi və nəticədə emiqrasiya etdi (Türkiyə, Polşa, Almaniya və s.)

Azərbaycan emiqrasiya ədəbiyyatının nümayəndəsi yazıçı Banin "Qafqaz günləri" kitabında bu cür emiqrasiyaya xarakterik misal gətirir. O öz kitabında bolşeviklər harimiyyətə gəldikdən sonra onun ailəsinin, Musa Nağıyevin və Şəmsi Əsədullayevin məcburiyyət qarşısında Azərbaycandan emiqrasiya etmələ-

ridən söhbət açır. Gənc yaşlarından emiqrasiyada olan Banin (1905-1992) 1924-cü ildə Türkiyədən Parisə gəlir və bir müddətdən sonra orada "Qafqaz" daha dəqiq desək Azərbaycan və fransız tematikası mövzusunda bir sıra romanların müəllifi kimi məşhurlaşır.

Onun əsərləri və dünya ədəbiyyatından fransız dilinə (ingilis, alman, rus ədəbiyyatından) tərcümələr onu ətrafında Sartr, Araqon, Triole, Elyür və həmçinin Teffi kimi yazıçılar olan mühitdə məşhurlaşdırdı. Odur ki, onu həmişə Fransa və sovet mətbuatında fransız yazıçısı kimi qeyd edirdilər.

Lakin həqiqət xətrinə qeyd etmək lazımdır ki, o illərdə Azərbaycan mətbuatında Baninin mənsubiyyətindən danışıqda arada bir onun Azərbaycan ədəbiyyatına mənsubluğu haqqında iki mənalı fikir qeyd olunurdu.

Azərbaycan yazıçısı Um-el-Banin və ya da sadəcə Banin taleyin qisməti ilə vətəndən kənarəda yaşayırdı. Məlum səbəblərdən öz xalqının mədəniyyətilə sıx əlaqədə olmamışdır və fransız dilində yazırdı. Ancaq onun yaradıcılığının dərinlikləri vətən ilə bağlıdır. Nobel mükafatı laureatı emiqrant yazıçı İvan Buninin haqqında Baninin "İvan Buninin sonuncu döyüşü" povestindən xatirələri barədə dərc olunmuş məqalədə oxumaq olar.

Yazıçı emiqrantlardan söhbət gəndə ədəbiyyat mənsubluğu sualı (həтта milliyyəti) gördüyümüz kimi elə belə peyda olmur. Bu gün də keçmiş Sovet illərində olduğu kimi bu suala müxtəlif məcradan (ideoloji etnik, mədəni, mentalitet və s.) baxılır və birmənalı həll edilmir. Mədəniyyət texniki üçün bunun vacib olduğunu nəzərə alaraq bu məsələni xüsusi araşdırma obyektinə çevirmək olar. Həqiqətən də öz mənsubiyyətini fransız ədəbiyyatına deklorasıya edən lakin obyektiv olaraq "İvan Buninin sonuncu döyüşü" povestində (xüsusi ilə Erken romanlarında "Nami", "Qafqaz günləri", "Fransız günləri") özünün Azərbaycan-türk kökünə və mentaliteti ilə əlaqəsini yazıçı Baninin halında qeyd etmək olar və bu birmənalı deyildir.

Bu cür yazıçıların həyatı və yaradıcılığı "Sərhəd" xarakterinin əmələ gəlməsi haqqında danışımağa imkan verir.

Çingiz ABDULLAYEV

Ədəbiyyat

1. Məhəmməd Əsəd bəy. Şərqdə neft və qan. Bakı. Hərbi Nəşriyyat. 2003
2. H. Quliyev. Azərbaycanın mühacir ədəbiyyatı. Bakı, BSU nəşr. 2001

3. Gündalik "Nedelya" № 18, 1987

4. "Azərbaycan ədəbiyyatı", 1988, № 9

5. Banin (Ümmülbanu) Qafqaz günləri. Bakı. "Yazıçı"